

A helyszín hatalma

„Miért hogy a helyszín a legerősebb?”

PILINSZKY JÁNOS: A tett után

Helyszín az, ahol valami történik. Helyszíneknek csak a megtörténés után nevezik, mindaddig csupán semleges tér volt. Helyszíneknek minősül továbbá az a tér, ahol valami más történik a szereplőkkel, mint ami bárhol egyebütt történne, más, mondom, vagy egyáltalán semmi. Feltéve persze, hogy helyszínek tekinthető a meg nem ragadott lehetőségek, az elfojtott vagy szétszóródott energiák színtere, a félbemaradt mozdulatoké. Szárnyaszegett témánkhoz légbőlkapott példa illik: a madár szárnyalással születik, a pilótának, hogy repülhessen, repülőgépre van szüksége és kifutópályára. Ha a képzelet repíti, s egy asztallapról startol, mégis tud mindent, amivel mások földrészek között létesítenek légihidat, nos, akkor elmegegy pilótaoktatónak, társait s az utána jövőket képezi ki, hogy ne érje őket készületlenül az az idő, amikor a helyszínhez hozzátartozik majd a repülő, a hangár és a kifutópálya. A helyszín foglya ugyanis — erről nem szabad megfeledkeznünk — az időben él (vagy vegetál), létét, jelenlétét a helyszínen az az olvasmányélmény határozza, hogy őt megelőzte Ikarosz, s az a prospektív tudat, hogy követni fogják majd az úrhajósok. Ezért végtelen térségek majdani meghódítása végett, és addig is, az ágy és az asztal közötti másfél négyzetméteren a repüléshez szükséges kondícióját ápolja begyakorolt mozdulatokkal. Közben pedig a helyszín parancsára nem restell göthös gebe húzta eke szarvát tartani, le-leszállva a megtartó és alkotó reménység szárnyas magasából a szülőföld barázdáira, mert ahol szántanak és vetnek, ott valaki majd aratni is fog. A helyszíntől csak az teheti szabadabbá magát, aki nem csupán örökölte, de választotta is. Akkor a helyszín nevet és lényegét cserél; formátlan végzetből vállalt és alakítható sorssá lesz, és azontúl hűségnek neveztetik.

A helyszín megszállottjaival, a virtuális repülőkkel az utókor két módon bánhat: méltánytalanul és méltatlanul. Ha a daidaloszi gesztusban pusztán groteszk öngyilkosságot lát, vagy ha úgy tesz, mintha a teljesítmény képessége és igénye maga lenne a kiteljesedés, mintha a lehetséges azonosítható volna a valóságossal. Tragikusnak a fogalom eredeti jelentésében nem az elkallódott tehetségek sorsát kell tekintenünk (hiszen arról, aki valóban elkallódott, voltaképpen nem is tudhatjuk, tehetséges volt-e egyáltalán), hanem azokét, akik kénytelenek voltak beérni kevesebbel, mint amennyire elhivatottak voltak, azokét, akik az eszményi minden helyett a reális sok minden vállalásával és teljesítésével érdemlik ki az utókor tiszteletét.

Ezeknek előrebocsátásával akár közelebről is megnevezhetjük a helyszínt, amelyet oly óvatossággal körülírásokkal tiszteltünk meg eddig: a vidékről van szó, s nem is akármilyen vidékről, hanem arról, amelyet ennek az egyáltalán nem elvont helyszíneknek egyik hőse, Jancsó Béla* egészen pontosan határozott meg pro domo, bár Tompa Lászlóról szólva: „A vidék [...] magánya, a tehetség körül terülő közönsivata.” S ugyancsak Tompáról írja, akit elismer és szeret, hogy „Skálája szűk. S eszközei kevesek”. Figyeljünk a rövid mondatok koppanására!

* Jancsó Béla: Irodalom és közélet. Cikk, esszé, tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

A kritikus „érdes szavakat“ emleget, amelyekről „lesúrlódott az artisztikum máza“, hogy következetes és éles elmemunkával eljusson a kritika örök paradoxonáig: „Perverz dolog »esztétizálni“ az élet legszörnyűbb mélységeiből kiszakadt fájdalomdarabokkal.“ 1928-ban Jancsó Béla már alighanem elkészítette a mérleget, amikor Szentimreit idézi Sipos Domokosról, s magára gondol(hat), mi mindenesetre rá gondolunk: „regényírónak szánta a sors, de torzónak maradt, elnagyoltnak, kiteljesületlennek, *hogy regényhősnek annál később, annál befejezettebb lehessen.*“ A kiemelés Jancsó Bélától származik. Negyven évet élt még ezzel a tudattal. De már húszesztendősen fejjel, alig egy évvel az után, hogy a honvág hazakergette a budapesti egyetemről, a *Tizenegyek* antológiájának megjelenésével egyidejűleg írja egykori tanáráról, Kovács Dezsőről, akinek első lépéseit úgy egyengette Bródy Sándor, akár az ő indulását egy emberöltő múltán Osvát Ernő: „Kitaposott útja az érvényesülésnek, népszerűségnek [...] *elvezetett a lelketől.* Ha ki ezzel megalkudott: éltén át sírt benne a hazavágyó lélek. Lelke gyökereit féltvén, hogyha itthon maradt, önmaga összehullásának, elkallódásának látszója s nézője volt, mert »vidék« volt. [...] És Kovács Dezső maradt. [...] Aztán a robot, a munka, a megélhetés egyre messzebb kergették álmától... s a lángok itt a végeken csak kínlódtak, csak marták a köd kegyetlen szürke uszályát, [...] és haldoklott és elmerült és elfulladt, mint ez a szent donkisottság a közöny, az érdektelenség, az öntudatlanság izsapjában.“ Amint látható, Jancsó Béla már húszéves korában igazolta, prognózisként igazolta azt, amit 1962-es, nyolcsoros önéletrajzában így fogalmazott meg: „Mindent előre látott és mindenben kívül volt.“

Előbb megírta a sorsát, aztán teljes szöveghűséggel végigélte. De min is volt kívül? A sikeren? Ha a sikert elismert, minél többek által elismert értéként fogjuk fel, akkor Jancsó Béláról azt kell mondanunk, hogy értékes ember volt anélkül, hogy sikeres ember lett volna. De ez sem egészen igaz. Ami az értéket illeti: hány ember elismerése, milyen körű népszerűség dönti el valakinek az értékét? A korszerű felméréstechnika bizonyára válaszolni tud erre a kérdésre, de válasza nem válasz a minket foglalkoztató kérdésre, a „Jancsó Béla-problémá“-ra. Ha kevesen is, de azokban a körökben, amelyeket egy-egy közösségben (mekkora közösségben?!) mértékadónak szoktak tekinteni, tudták, hogy a literátus orvos, Kolozsvár legendás különce, nagyraihivatott ember volt a maga idején, az a típus, amelyet a franciás műveltségűek (akik közé ő maga is tartozott) *raténak* szoktak nevezni. Fejcsóváló tisztelői tudták, hogy mielőtt a siker cserbenhagyta volna Jancsó Bélát, hogy a küzdőképesebbekhez, a kevésbé sebezhetőkhöz, eszközeikben kevésbé válogatósakhoz, a tehetségükhöz mérten céltudatosakhoz csatlakozzék, ő mondott le a sikerről. Hogy mennyire járult hozzá ehhez a túlfinomultak döntés- és cselekvésképtelensége, s mennyi volt a helyszín hatalma, a félsikerrel, a foggal, körömmel kicsikart helyi érdekű „nagy ember“-séggel beérni képtelen magasabb rendű igény — talán ki sem deríthető. A kallódás jelensége bennünket Jancsó Béla esetében — orvos volt — a profilaxis, a megelőzés szempontjából érdekli. S ugyancsak közösségi érdek kideríteni, mennyi és mi az, ami megmenekült, ami megmenthető és továbbadható ebből a szívszorító önpusztításból.

Jancsó Béla a *Tizenegyek* kiemelkedő tagja volt, az *Erdélyi Fiatallokok*hoz tartozott, indulása lendületét ez adta meg, de már jóval túl induláson és lendületen elsők között ismerte fel: „Az erdélyi magyar irodalom előtt ott áll a parancs: kimenni az erdélyi magyar tömegekhez!“ Olyan ember, olyan író szava ez, aki „kívül áll mindenben“? Szinte feltűnő — ha nem tartanék tőle, hogy irodalmi nyomozásos nem illő szót használok, azt mondhanám: gyanús — az a buzgalom, amellyel Jancsó Béla kívülállását hangsúlyozza, mintegy védőpajzsként tartja maga előtt. Mitől tart, mi ellen védekezik? A Kuncz Aladár-kötetet

kísérő tanulmányában Pomogáts Béla annak az okát keresi, s másoktól eltérően meg is találja, hogy miért is volt oly lanyha-langyos a Kunczcal, Jancsóval egyidejű erdélyi kritika: „Az egymásról nyilatkozó írók, kivált, ha személyes elkötelezettség is összekapcsolja őket... baráti méltatássá szokták szelídíteni a kritikát. Ez történt az *Ellenzéknél*, s ez történik majd az *Erdélyi Helikonban* is.“ Hogy Jancsó Béla mennyire „kívül állt“ az efféle személyes elkötelezettségen, arra példátlan „példa“ nevezetes polémiája testvéröccsével, Jancsó Elemérről 1935-ben. A magát jobbról is, balról is elhatároló Jancsó Bélának életelvéné és életformájává válhatott felfedezőjének, Osvát Ernőnek sokat idézett mondása: „A tárgyilagosság a legteljesebb magány.“ Ilyen értelemben valóban outsider volt, következetes kívülálló. Nem volt politikus író. Apolitikus sem volt. Ami tőle balra és jobbra politika volt, az számára erkölcs, emberség, érték, vagy hogy leggyakrabban használt szavát idézzük, „lélek“ — illetve amorális, embertelen, lélekölő vagy talmi. Kós Károly Budai Nagy Antal-drámájáról elsőnek az unio trium nationum jut eszébe, s az, hogy: „Köztudatunk azonban, sajnos, nem vette észre, hogy ez a jogrendszer az akkori teljesen népi sorban levő román nemzetet — nemesi jellegénél fogva — nem vette be. [...] Nem tudatos nemzeti alapon, erről a XV. században szó sem lehetett, de kizárta feudális alapon, aminthogy ugyanígy kizárta a magyar népi rétegeket is.“ S nem véletlen, hogy miben látja a Kós-dráma „legnagyobb tanítását“: a „kívülről jött, az itteni viszonyokat és lelkeket egészen nem ismerő és tekintetbe venni nem tudó s mégis türelmetlen eszmei fanatizmus“ — t megtestesítő Bálint papban véli felismerni azt az erőt, amely „tragédiába fullasztja a másik erő hősiességét“, a másikat, melynek célja „nem az eszmei győzelem“, hanem a „saját életének teljes felelősségű kérdése“, s amely a fejlődést „a saját viszonyai által szabott mértékben“ akarja, „a maga módján és a maga embereivel, önmagáért“.

Jancsó Béla a történelmi materializmus szemléletére hivatkozva — „a gazdasági adottságok meghatározzák a lelkiséget“ — fogalmazza meg a maga transzvilvanizmusát: „Erdély nem egy állandó földrajzi-gazdasági adottság?“ S hogy történelemszemléletének, nem utolsósorban pedig tájékozódásának többi forrásáról is tudomást szerezzen a kortárs és az utókor, idézi még a lélektani irányzatokat, az átöröklélméletet, valamint a néprajzot és a népművészetet... Avantgarde-iszonyát tekintélyérvekkel is aládúcolja, Leninre, Lunacsarszkijra hivatkozik, akik, mint írja, „lekicsinylően nyilatkoztak az »aktivizmus«, »futurizmus« és a többi »izmusok« költői és propaganda értékéről“.

Közhelyei — cáfolhatatlan igazságok. Ez ad bátorságot Jancsó Bélának, hogy leírja őket: „[...] az élet több minden irányzatnál“, ami kétségtelen, csak éppen nem következik belőle esztétikai értékítélet. Dilettáns volt-e hát Jancsó Béla?

Tamásiról avant la lettre struktúraelemzést ad öt sorban, motívumvizsgálatot hétben, hogy aztán megint felpattanjon kedvelt vesszőparipájára: „Ez a regény a lélek síkján folyik“, s bosszús kérdést csíholjon elő pár sorral fentebb még elbűvölt olvasójából, hogy „Ugyan bizony melyik nem?“ Az erdélyi líra differentia specifikáját klasszikus tömörséggel fogalmazza meg: „[...] múltból nőtt hangszereken a jelen dalait játsszák. Az élettől elvonulnak, de csak formában, lélekgyökereik a mában élnek és fájnak.“ Amit bizony róla is bizvást elmondhatunk. De: pontosan tudja a határt irodalom és nem irodalom között: „Ezek az elbeszélések nem elbeszélések“ — írja Makkai Sándor kötetéről. S tüstént megragadja az alkalmat, hogy megkülönböztesse az elbeszélés modern és konzervatív formáját, mely utóbbit nem titulálja udvariasan klasszikusnak. Ha kívülállónak kell lennie annak, aki „minőség“ és „tömegirodalom“ viszonyát ennyire előítélet- és demagogiamentesen tudja szemlélni, akkor csak sajnálhatjuk, hogy irodalmunk közelmúltjának nem volt több olyan „outsider“-e, aki e viszonyt nevén meri nevezni, vagyis „bonyolult“-nak, s arra mer emlékeztetni, hogy a *Nyugat* „nagy szellemi

forradalma is az intelligenciának milyen szűk rétegében zajlott le, és Agyból vagy Móriczból is milyen kevés jutott le magához a néphez“. Hogy ez 1935-ben milyen félelmetesen igaz volt, mennyire nem „kívülálló“ ismerete a valóságnak, arra éppen akkor Ady és Móricz mellé rangban és nem-olvasottságban József Attila neve kívánczik. Nem a lefokozás, hanem a tézisirodalomtól való megkülönböztetés szándéka sugalmazhatta azt a véleményét, hogy az Abel-trilógia, akárcsak Sipos Domokos történelmi novellája, a *Vajúdó idők küszöbén* „Nem szándékolt szociális irodalom!“. Hanem? — ámul a jámbor olvasó, aki máig is azt hiszi, hogy a klasszikus értékek integrációjának egyetlen módja a homogenizálás; a válasz candide-i tisztaságú: „*Ez ösztönös művészet*“ mind „kora és népe emberi mondanivalói“ megőrzésében, mind pedig kifejezésükben. Az *ösztönt* egyébként Jancsó Béla a nemzedékére erősen ható kollektív tudatelmélet szellemében használja, s majdnem akkora szerepet juttat számára irodalomfelfogásában, mint egy egészen más kultúrkörből származó fogalomnak, a *léleknek*.

A Jancsó Bélához hasonló sokszintű, elegyes műveltséghez és világszemlélethez gyakran tapad az eklekticizmus gyanúja, majdhogynem vádja; módszerére, melyet korántsem lehet egységesnek minősíteni, jóllehet helyenként és időnként tudományos igényű is, az élettörténet, a kibicsaklott pálya árnyéka hull, a dilettantizmusé. Hozzáillik ez is, persze, a torzóban maradt műhöz, a vidéki zseni sztereotip képéhez. De dilettáns-e az a kritikus, akinek (Szántó György regényeiről szólva) nemcsak arra van szeme, hogy meglássa: „Leglényegük szerint nem regények [...], csak regényformái — az esszének. Az esszének, ennek a *végtelenül gazdag lehetőségű műfajnak, mely félig tudomány, mert gondolati a lényege, de művészet, mert megvalósulása és szuggesztívója érzelmi és transzcendens is.*“ Bátorsága és műveltsége feljogosítja Jancsó Bélát, hogy irodalmunknak erről a legragyogóbb művelőitől is többnyire mintegy mellékesen, más anyagból gyúrt életmű ráadásaként teremtett értékéről elmondja a nyelvünkön addig talán el sem hangzott, hiányzó apológiát: „Az esszé, mint a művészet fejlődése, óriási lépés *az egész ember megmutatására*, ki is éppen úgy él az ösztönös, mint a tudatos életben, és akinek kétágú életét csak ebben az egységben lehet teljesen átérezni.“ (Kiemelés tőlem — Sz. J.)

Múzeumba lép, aki Jancsó Bélának húsz- és harmincéves kora között írott, regényes esszének szánt vagy tanulmányszerűen megmódolt s a maga idején a „coups de génie“-ként visszhangzó sorozatát olvassa. Az arcképcsarnok — Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, Petőfi, Kemény Zsigmond — mit sem vesztett méltóságából, sőt, mindinkább éledezni kezd, épp az utóbbi évek mindent felülvizsgáló fényének melegében. De a Jancsó Béla redivivus más hőforrásból táplálkozik: a talán szerényebb visszhangot keltett, s mindenképpen szerényebb hangon előadott, mert a fokozatos magabazárkózás, önfeladás hallgatásait meg-megszakító kritikák, tanulmányok ma is meglepően magas hőfokából. Nem múzeumi hőmorsó ez! Inkább a helyszín temperaturája, hol talajmenti fagyokkal diderget, hol pedig abban a „harminchatfokos lázban“ ég, mint az a József Attila, akinek tudomásunk szerint a nevét se írta le soha. Panteonjának tagjai: Szabó Dezső, Tolsztoj, Dosztojevszkij, de Reymont, Gorkij is. Panteizmusa — emberhit, melyben az orosz lélek tizenkilencedik századi revelációjához hasonlóan a székelő lélek az „ösi keletiség“-ben ölti fel a helyszín képét: a hely színeit. Orvos létére aggasztotta a racionalizmus, amely — úgy érezte — tudatosságot s a tudatosság, amely — így vélte — pesszimizmust szült. Maga Jancsó Béla mélységesen pesszimizista volt (hiszen végigjárta a polgári gondolkodás állomásait), valahányszor nem a népről, a népért emelt szót. Alternatívája: a racionális polgári pesszimizmus egyfelől, másfelől egy plebejus elkötelezettségű értelmiségi „csakazértis“. Akárcsak a tíz évvel előtte járó Kuncz Aladár, a fejlődésében megkésett polgárság útjának

két szakaszát egyesítette ethoszában, sőt, mítoszaiban is. Ezért voltak mindketten egyszerre polgárok s a polgárit meghaladni igyekvők.

„*Ma úgyszólván nincs egyéni élet, csak közélet*“ — írja 1923-ban, Budapestről való hazatérésének évében Kuncz Aladár*, vagyis „a fekete kolostor“ után, de még a *Fekete kolostor* előtt. Válasz ez arra a kérdésre, hogy miért lett egy-könyvű író? Csak annyira, amennyire válasz az, amit a könyv nélkül író Jancsó Bélától kapunk a fiatal író Kacsó Sándor tökéletes öregember-ábrázolásának elképzelhető magyarázatáról: „...a művész azt adja, ami életéből hiányzik vagy ami már életéből elmúlt [...] a regény még életéből nem költözött át művészetébe.“ Jancsó azt adta a hazai magyar művelődésnek, ami életéből úgy múlt el, hogy mindvégig hiányzott. Kuncz Aladár életéből a regény *egy* regénybe költözött. „Az első regény lehet szerencsés véletlen terméke. Lehet az a bizonyos *egy* regény, amely minden íráskészséggel bíró embernek a tehetségéből kitelik. [...] Az első regény a tehetség jelentkezése, a második az írói pálya kezdete“ — hangzik a szigorú ítélet, amelyről elhangzásakor talán még nem tudta, amit mi, az utókor bosszantóan olcsó mindentudásával megállapíthatunk, hogy voltaképp jóslat volt. Pedig Kuncz vérbeli művész, érzékeny, biztos ízlésű, remek megfigyelő. Például amikor Riedl Frigyesről, tanáráról beszél elfogulatlan szeretettel, róla, aki „azt keresi az életben, ami visszas, keserű és kegyetlen. Lesi a nagy értékek lomha tengődését vagy érthetetlen pusztulását.“ Nos, Kuncz Aladárnak — akárcsak Jancsó Bélának — mindez nem volt érthetetlen.

Pontosabban: érthetővé vált. Eleinte ugyanis még (hazatérése esztendejében például) Kuncz a magánélet, az „*egyéni élet*“ felszívódását a közéletbe — vagyis azt a gondolatot, amelyet Bálint György több mint egy évtized múltán fejt ki — a következő figyelmeztetéssel vezeti be: „Lehet-e történeti megállapításokkal kísérletezni oly szellemi folyamattal szemben, amely még javában tart, amelynek létrehozói még nemcsak hogy élnek, hanem a fejlődés új lehetőségeit hordják magukban?“

Kuncz Aladár persze inkább volt közéleti ember, mint a Bakter-ügyben játszott szerepe tündöklő naivitását mindvégig megőrző Jancsó Béla. Pedig Kuncz a „tisztá irodalom“, „tisztá irodalmiság“ igényének hangoztatója, s 1924-ben még ezt vallja: „Az irodalom belső értékeinek kockáztatása nélkül sohasem állhat különböző politikai, vallási vagy társadalmi eszmények szolgálatába.“ Pedig az a „legteljesebb szolidaritás“, amelyet *Az erdélyi tél* című Tompa-versben oly nagyra értékeli, a „maradok“ hűsége és hősiessége az övé is, pedig nem kizárólag, sőt talán nem is elsősorban irodalmi érték; ő volt az, aki a *Kötelező műveltség* programját meghirdette egy olyan közösség számára, amely végzetesen kompromittálta volna jövőjét, ha nem látja be, hogy „kisebbségi helyzetünkben az erdélyi műveltséget nem [...] lefokozásnak, hanem ellenkezőleg, szellemi erőink mennyiségben és minőségben való felfokozásának“ kell hogy tekintse. Alig hihető, hogy egy széles látókörű, provinciális előítéletektől mentes, valóban európai formátumú művelődéspolitikus lemondhatott volna arról, hogy az irodalom hatáskörét kiterjessze az azonos esztétikai ízlésen túlmutató érdekközösségre! Hiszen tudta, tapasztalta, hogy „az öröklött művészi formához új etikai tartalmat kell keresnie“ az irodalomnak, „különbön elsepri a rohanó idő, mint szélvihar a száraz falevelet“.

„Forradalmi pedagógiát“ követel, és komolyan gondolja, amit mond. Olyan feladatok megoldását sürgeti, melyek máig se kerültek le a nevelés napirendjéről: a természettudományos oktatást nem tudja elképzelni kísérletezés nélkül, a nevelő kellő tudását és alkalmas személyiségét a szociálpedagógia és a gyermeklélektan beható ismerete nélkül. Jellemképzést emleget, koedukációt, nemi fel-

* Kuncz Aladár: Tanulmányok, kritikák. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

világosítást. Korszerűtlennek érzi a latint magoltató klasszikus gimnázium monopóliumát. Olyasmit igényel, amit ma szaklíceumnak nevezünk. S mindezt 1910-ben.

De: aggasztó, hogy őt is, talán még inkább, mint Jancsót, mennyire nyugtalanítja a ráció, az értelem: „Az emberi ész önmagában csak az öngyilkosság útjára léphet.“ S ugyanakkor egy rágyogó Dosztojevszkij—Flaubert párhuzam végén, melynek során kiderül Kunczról, hogy a misztikumot misztikusan fogja fel, de szerencsére következtelenül, Dosztojevszkijt mint „a tudó jóság“ apostolát magasztalja föl. Nála tudatosabb alkotót keveset mutathat fel az erdélyi irodalom, s mégis heroizálja és eszményíti a vadon termett, elementáris, „véletlenszerű alkotás“-t, gyanakvóan „sablonos élmény“-t társít „a gondolati és érzelmi terület“-hez. Elegáns stíliszta. Oldalvágásai finomak, kulturáltak, utólag s befelé vérző sebet ejtenek. Tisztelt mesteréről, Riedlről mondja valahol: „annyira szereti az ötleteket, hogy néha az igazságot is megcsonkítja kedvökért.“ Líradömpingről panaszkodik, joggal: „Mert manapság már el lehet tanulni azt, hogy az ember jó verseket írjon“; arról, akit pályája során többször is idéz, emleget, végül halála tizedik évfordulóján megállapítja: „Ady Endre a múlté.“ Annak, aki ezt 1974-ben olvassa, akaratlan eszébe jut az egyidejű verssor: „Meghalt? Hát akkor mért ölik naponta...“

Ugyanez az esztendő, az 1929-es volt az, amikor Kuncz Aladárnak a távozó Áprily — őt idézzük! — „nehéz örökségét“ kellett átvennie az *Erdélyi Helikon*-nál. A búcsú szavai, melyek egyben beköszöntő szavak is, hitvallászerű címet viselnek: *Erdély az én hazám*. Dialógus a távozóval, méltatás, vita — szemrehányás is: „Mégis kikapcsolódott abból a szolidaritásból [...] tudnia kellett, ha ő elmeget [...] egész irodalmi életünkre gyászt borít [...]. Ismertem a hívó, biztató érveket és a taszító, száműző indokokat [...] és mégis [...]“ Nemsokára, igaz, ő is elment, Kuncz Aladár, nem messzire, csak ide, a Házsongárdba. Csaknem fél évszázad távolából hasznos és megrendítő üzeneteit olvasnunk, azokat is, amelyek címet tévesztettek, azokat is, amelyeknek már címzettjük sincsen. De legfőképpen a nekünk szólókat, melyek ma már nem lehetnek süket fülekre.

S itt, ezen a ponton, ránk kényszeríti magát egy éppen mert kényes, megkerülhetetlen párhuzam felvillantása. A *Korunk* és a *Helikon*, Gaál Gábor és Kuncz Aladár, és igen, miért ne, Jancsó Béla. Nem utolsósorban azért kell egy mondat szálára felfűznünk nevüket, mert életútjuk döntő szakasza azonos időben és azonos helyen, ténylegesen párhuzamos volt. Ha kritikánk, egész művelődésünk közelmúltjának történetét ki tudnánk szabadítani euklideszi geometriájának rab-ságából, és egy „semmitől teremtett“ szabadság fényében vizsgálhatnók a sosem találkozó paralellákat, a tárgyiasult múlt aligha változnék meg, de a még alakuló jelen feltétlenül. Jancsó Béla és Kuncz Aladár polgárok voltak. Egy elkésett polgári fejlődés sietése és habozása is hozzájárult ahhoz, amit a helyszín hatalmasan lehúzó koloncának érzünk gondolkodásukban. Ki volt a korszerű tehát, G.G. vagy ők? A múlt felől nézve tagadhatatlanul ők voltak „soron“ betölteni tátongó öröket. A jövő flash-backje Gaál Gábor mutatja szorongatott türelmetlenségében is kiegyensúlyozottabb viharadárnak. Nem is tudták, mennyire szükségük volt egymásra. Sose fogják megtudni, mennyire szükségünk van és lesz rájuk. Jancsó és Kuncz, a polgári humanisták tanúk voltak. Gaál Gábor, a marxista — hírnök. Feladatát betölteni jött ide, ahonnan ők nem dezertáltak feladatuk elől. Kudarcaikat ma alapozó eredményeknek látjuk. Dicsőbb pályák színhelyének fordítottak hátat, hogy beteljesedjék rajtuk a helyszín hatalma. Nem mentek földet hordani a hegyre, sütkérezni készenvolt csúcsokon. Itt maradtak az évszázados együttélés vallóiként és vállalóiként. Sok helyen lehet hasznos az ember. De csak egy helyen pótolhatatlan. Mert nem igaz, hogy nincs pótolhatatlan ember. Kishitűek védekezése ez, akik nem vállalják lehetséges pótolhatatlanságuk nehéz terujét.